

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODIDA HURMAT SEMALI
LEKSEMALAR TALQINI

Tojiyeva Shahlo Otabek qizi

QDU magistranti

shahlotojiyeva2002@gmail.com

Annotatsiya: Insoniyat so'zlash qobiliyatiga ega bo'lgan va ilk kundan boshlab ma'noli nutq tuzishga harakat qilgan. Kishilar turmush tajribalarini, tabiat va jamiyat haqidagi fikr tushunchalarini obrazli so'z orqali tasvirlash, bayon etish ko'nikmalarini yarata boshlaganlar. Badiiy so'z tajribasining o'sishi, badiiy did va zavqning takomillashib rivojlanib borishi xilma-xil adabiy janrlarni vujudga keltiradi. Bunday so'zlarni hurmat hamda maqollar yordamida qullash orqali xalq og'zaki ijodida hurmat leksimalari talqinini bu maqolamizda ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, so'zlar yig'indisi, folklor, jamiyat, badiiy so'z, maqollar, ko'nikmalar, hurmat, ta'lim, voqea-hodisa.

Аннотация: Человечество обладает способностью говорить и с самого начала стремилось создавать осмысленную речь. Люди начали развивать навыки описания и выражения жизненного опыта, представлений о природе и обществе посредством образного языка. Развитие художественного языка, совершенствование и развитие художественного вкуса и удовольствия породили различные литературные жанры. Используя такие слова с помощью уважения и пословиц, в данной статье мы можем увидеть интерпретацию лексем уважения в народной устной литературе.

Ключевые слова: народная устная литература, набор слов, фольклор, общество, художественное слово, пословицы, навыки, уважение, образование, событие.

Abstract: Humanity has the ability to speak and has tried to create meaningful speech from the very beginning. People began to develop the skills of describing and expressing life experiences, ideas about nature and society through figurative language. The growth of artistic language experience, the improvement and development of artistic taste and pleasure create various literary genres. By using such words with the help of respect and proverbs, we can see the interpretation of respect lexemes in folk oral literature in this article.

Keywords: folk oral literature, set of words, folklore, society, artistic word, proverbs, skills, respect, education, event.

Inson qadimdan atrof muhitda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirgan. Bu munosabat, avvalo, turli xatti-harakatlar, ovozlar, ehtiroslar vositasida amalga oshgan. Keyinchalik so'zlar, so'z yig'indisi, raqslar his-tuyg'ulami ifodalagan. Yana keyinroq odamlar o'zlaricha dunyoning, tabiatning, hayvonlar, o'simliklar, tog'lar, suvlarning paydo bo'lishini izohlovchi to'qima hikoyalar o'ylab topadilar. Yigitlar, qizlar muhabbat qo'shiqlarini to'qiydilar. Qabila-urug'ning mard va jasur yigitlari haqida, ularning g'aroyib qahramonliklari haqida afsona va rivoyatlar paydo bo'ladi. Bularning hammasi hali yozuv madaniyati vujudga kelmasdan oldin jamoa-jamoa bo'lib yashayotgan aholi o'rtasida shuhrat topadi. Bugungi kunda biz ularni "xalq og'zaki ijodi" deb atashga odatlanganmiz. Xalq og'zaki ijodida ota-bobolarimizning aytmoqchi bo'lgan pandnasihatlar, el e'zozlagan odam bo'lishning talab-qoidalari, Alp Erto'nga, To'maris, Shiroq, Jaloliddin

Manguberdi, Temur Malik kabi ajoyib yurt farzandlarining botirliklari, xalqimizning urf-odatlarini, milliy fazilatlarimiz haqida san'at darajasiga ko'tarilgan so'z tizimlaridan iborat maqol, qo'shiq, ertak, doston, bolalarga bag'ishlangan asarlar va boshqa janrlardagi namunalarda ifodasini topadi. Shuning uchun ham xalq og'zaki ijodini milliy qadriyatlar deb atash odat bo'lgan. Xalq og'zaki ijodi ilmda folklor deb yuritiladi. Bu atamani 1846-yilda ingliz olimi Uilyam Toms taklif qilgan bo'lib, uning ma'nosi "xalq donoligi" degan tushunchadan iborat. Aslini olganda, folklor deganda, xalq tomonidan yaratilgan hamma san'at namunalari tushuniladi.

Maqollar, hikmatli so'zlar biz uchun asrlarning sadosi, uzoq o'tmish bilan hamnafaslik hissini uyg'otuvchi mangu chaqiriq, zamonlararo ko'prikdir. Xalqimizda o'z qadrini bilgan so'z qadrini biladi degan gap bor. O'z qadrini bilgan odam so'zni pala-partish ishlatmaydi, uning asl ma'nosini qidiradi, bilib o'rniga qo'yib gapiradi. Chunki, maqol-so'z ko'rki hisoblanadi. Xalq maqollarida ota-bobolarimiz so'zlash odobiga rioya qilish haqidagi o'gitlarini, pand-nasihatlarini bayon etganlar. Maqol –mantiqiy mushohada namunasi, odob va axloq qoidalarini jamuljam etgan dono gap. 4 U qadimdan xalq donishmandligi, aql-idroki, fikr-o'ylarining ifodasi sifatida yashab kelgan; sinalgan, turmush tasdiqidan o'tgan tushunchalarni ifodalab, unga qanot baxsh etganlar. Maqollar:

Ta'lim-tarbiyaviy jihatdan katta ahamiyatga ega. U kishilarni ogohlantiradi

("Tez so'zlagan tez pushaymon bo'lar") maslahat beradi ("O'ynab gapirsang ham o'ylab gapir"), tanbeh berib, tanqid qiladi ("Gapning qisqasi yaxshi, Qisqasidan –hissasi.") va boshqalar. Yaxshi so'zlash, shirin gapirish haqida ham bir qancha maqollar yuzaga kelgan: Anjom - uy ziynati, So'z – inson ziynati. Achchiq savol berib, Shirin javob kutma. Bir tavakkal buzadi

Ming qayg'uning qal'asin. Bir shirin so'z bitkazar Ming ko'ngilning yarasin Bug'doy noning bo'lmasin, Bug'doy so'zing bo'lsin. 5 Shuningdek, xalqimiz do'sting ham til, dushmaning ham til deb o'qtiradi. Ko'pchilik odamlar orasida pichirlab gapirmaslik haqida "Gapning yomoni-pichir" deb aytilsa, yomon so'zning dilni jarohatlashi haqida "Tayoq etdan otar, so,,z suyakdan" deb gapiriladi. Jamiyat a'zolari o'zaro munosabatlarda so'zlashish odobiga qat'iy rioya qilishlari zarurligi ta'kidlanadi. Kishi aytadigan har bir gapini o'ylab olishi, so'ng so'zlashi lozim. O'ylamay aytilgan so'z kishini ko'pchilik orasida o'yalib qolishiga, hatto fojiali ahvolga tushishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu haqda shunday maqollar mavjud:

Natijada badiiy asarlarda qo'llaniladigan hurmat semali leksemalar o'zbek xalqining madaniy qadriyatlari, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi lingvokulturologik birliklar ekanligi aniqlanadi. Ularni tahlil qilish orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada chuqurroq anglash mumkin.

Badiiy matnlar tilning estetik va semantik imkoniyatlarini keng namoyon etuvchi muhim manbalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida o'zbek badiiy adabiyotida qo'llaniladigan hurmat semali leksemalar lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bunday til birliklari nafaqat nutq jarayonida hurmat va ehtiromni ifodalashga xizmat qiladi, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, milliy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni ham aks ettiradi.

Badiiy asarlarda hurmat semantikasi ko'pincha qarindoshlik atamalari, murojaat shakllari hamda baholovchi leksik birliklar orqali namoyon bo'lishi aniqlanadi. Ushbu leksemalar matn tarkibida qahramonlarning o'zaro munosabatlarini ifodalash, ularning ijtimoiy mavqeini ko'rsatish hamda

muallifning baholovchi munosabatini bildiruvchi vosita sifatida qo'llanadi. Shu bilan birga, ular milliy mentalitetning muhim unsurlarini ifodalovchi lingvokulturologik birliklar sifatida ham namoyon bo'ladi.

Tahlillar natijasida badiiy matnlarda hurmat semali leksemalar nafaqat leksik darajada, balki stilistik va pragmatik jihatdan ham muhim funksiyani bajarishi kuzatildi. Mualliflar bunday birliklardan foydalanish orqali qahramonlarning xarakterini ochib berish, ularning ijtimoiy mavqei va o'zaro munosabatlarini tasvirlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa badiiy matnning ifodaviyligini oshirib, o'quvchiga ma'naviy va estetik ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytilish joizki, shu badiiy matnlarda qo'llaniladigan hurmat semali leksemalarni lingvokulturologik jihatdan o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek badiiy matn lingvistikasi hamda lingvokulturologiya yo'nalishidagi ilmiy izlanishlarni boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Til odobiga bag'ishlangan maqollar xalqimiz tomonidan juda ko'plab yaratilgan. Bu narsa xalqimizning so'zlash odobiga naqadar mas'uliyat bilan yondashganligidan dalolat beradi. Nutq masalasiga bag'ishlangan rivoyatlar, ertaklar yaratilgan.

REFERENCES

1. R.Rasulov, A.Shofqorov, Q.Mo'yidinov. O., qituvchi nutqi madaniyati va notiqlik san'ati. Toshkent: -Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi, 2022. 7-bet.
2. D.Yusupova. Adabiyot. Toshkent: -Akademnashr, 2014. 10-bet.
3. A.Samadov. Nazariyai adabiyotshinosi. Samarqand: -SamDU, 2011. 4-bet.
4. O.,zbek xalq maqollari. Toshkent: -Sharq, 2019. 7-bet.

5. O'zbek xalq maqollari. Toshkent: -Adabiyot uchqunlari, 2014. 132-133-betlar.
6. Abdulla Qodiriy. *O'tkan kunlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1926, 1–320 bet.
7. Vorobyov V. V. *Lingvokulturologiya asoslari*. Moskva: Nauka, 2015, 1–240 bet.
8. Maslova V. A. *Lingvokulturologiya va til konseptlari*. Moskva: Flinta, 2017, 1–312 bet.
9. Mahmudov N. *O'zbek badiiy matnlari lingvistikasi*. Toshkent: Fan, 2016, 1–210 bet.
10. Islomova D. *Til va madaniyat o'rtasidagi lingvokulturologik bog'liqlik*. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2021, 1–176 bet.